

ЛЕКЦІЯ 4. ЕТНОПОЛІТИЧНІ КОНФЛІКТИ ТА МОЖЛИВІ ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ

Соціальні конфлікти супроводжують людське суспільство протягом усього його розвитку. Етнічні конфлікти як складова частина соціальних мають свою специфіку, відбиваючи сутність етнонаціональних відносин і людського виміру етнополітики. Одна із закономірностей розвитку поліетнічного суспільства полягає в тому, що досить часто (при чому легко і швидко) політичні конфлікти можуть перетворитися на міжетнічні, а міжетнічні завжди переростають у політичні. Так народжується особливий, специфічний тип конфліктів – *етнополітичний* [3: 183-185].

Утворення національної держави не знімає міжнаціональної напруги, оскільки в кожній із них виникають проблеми національних меншин, які, за словами Е. Гельнера, «анітрохи не менші, ніж ті, що існували раніше».

Етнічний конфлікт як крайня форма зіткнення й загострення протилежних інтересів етноспільнот або останніх із державою довкола національного питання виявляє себе у формі політичної боротьби, яка може переходити в насильство. У світовій науці все більше прихильників здобуває позиція яка на протигагу марксизмові заперечує розуміння етнічного конфлікту як звичайного віддзеркалення класових антагонізмів. Щоправда, серед критиків марксизму трапляються й такі, хто вважає, що джерелом етноконфліктів є етнічність як така. Та більшість авторів схиляється до думки про рівнозначність етнокультурних і соціально-економічних факторів виникнення етноконфліктів. Проте останні, як і соціальні, містять суттєву загрозу єдності багатонаціональної держави, що, з одного боку, вимагає від етнополітики вжиття певних запобіжних заходів, з іншого – потребує виявлення і зняття протиріч, які виникають в етнополітичній сфері поліетнічного суспільства.

Історично полінаціональні країни формувалися внаслідок таких процесів:

- 1) завоювання одних народів іншими;
- 2) добровільного об'єднання різних

народів з метою самозбереження чи посилення своїх позицій і можливостей у вирішенні актуальних проблем; 3) спонтанної міграції та асиміляції. Країни, які стали поліетнічними, як правило, найконфліктогенніші.

Актуальність розвитку етнополітичної конфліктології обумовлена багатьма чинниками: 1) в останній чверті XX ст. саме ці конфлікти заповнили світ. Сьогодні вони становлять близько 92 % всіх конфліктів, що точаться на планеті; 2) саме ці конфлікти перетворилися на доленосні для багатьох країн світу в цілому. «Етнічність і націоналізм, міжетнічні конфлікти і сепаратистські рухи стали головною силою, яка формує сучасний світ, структуру та стабільність сучасних держав», – слушно наголошує американський дослідник П. Брасс. «І в майбутньому світовий порядок визначатиметься національним суперництвом та етнічним напруженням», – підкреслює його колега Дж. Шлезінгер; 3) південно-східні регіони України перебувають у зоні дії «дуги етнополітичної нестабільності», що тягнеться від Північної Ірландії до Індії, – це має бути в центрі уваги етнополітики.

10.1. Потенціал вибухонебезпечних конфліктів та їх класифікація

Етнічній строкатості світового співтовариства відповідає неоднорідність суверенних національних держав, що створює потенціал вибухонебезпечних руйнівних конфліктів та їх наслідків. На нашій планеті існує приблизно 132 країни із населенням понад один мільйон людей кожна. З них 12 країн є етнічно однорідними, у 25 країнах одна найбільша етнічна група становить 90 % населення, а в 39 країнах жодна з груп не перевищує 50 % населення. Етнічно однорідна держава – це, як бачимо, виняток. Будь-яка вимога щодо того, що держава має бути етнічно однорідною, є політичною провокацією і загрожує конфліктом та небажаними наслідками [25: 141].

Серед конфліктогенних чинників етноконфліктів не буде зайвим нагадати, що, за різними підрахунками, у світі налічується від чотирьох до шести тисяч етносів, які є не лише формою, а й змістом існування людства, складають

його неповторну мозаїку. У свою чергу, етноси існують у формі націй, корінних народів, племен, етнічних та національних груп. Уже сама численність та розмаїтість інтересів етносів може за певних умов породжувати безліч конфліктних ситуацій.

До *найважливіших конфліктогенних чинників* слід віднести прагнення етноспільнот до створення держав як сучасного способу політичної організації суспільства. Власна держава завжди була жаданою, заповітною мрією кожного етносу, а з народженням нації – обов'язковою. До того ж національні держави, які існують, є поліетнічними. Отже, існує своєрідний «бермудський трикутник», в якому спалахують конфлікти на етнополітичному ґрунті і який за певних умов може поглинути цілі держави [33: 183-190].

Імовірність виникнення етноконфліктів посилюється тим, що етноспільноти і держави мають розбіжні цінності та суперечливі, а часом і взаємовиключні інтереси й цілі. З-поміж інших чинників слід назвати світові процеси глобалізації, модернізації, етнополітичного відродження, демократизації суспільства, децентралізації політичної влади, зростання міграції, розвитку засобів масової інформації, зокрема континентальних та глобальних телекомунікаційних систем, розширення інформаційного простору тощо.

Як було сказано, суб'єктами етнополітичних конфліктів виступають політизовані етноси, які борються за збереження або зміну статусу, контроль над територією, природними ресурсами, проти певного політичного режиму або за його збереження, за участь у владних структурах чи квоти в них тощо.

Етнополітичні конфлікти *за їх суб'єктами* поділяються на дві групи: *етнічні і національні*. У свою чергу, *етнічні конфлікти* поділяються на: а) *внутрішньоетнічні*, тобто ті, які нуртують у середині тієї чи іншої етнічної спільноти (між кланами, родами, джузами, тейпами та ін.); б) *міжетнічні*, що точаться між двома чи більше етнічними групами. *Національні конфлікти* теж можна поділити на дві групи: а) *внутрішньонаціональні* (між етнічними

групами та домінуючою етнонацією); б) *міжнаціональні*, які спалахують або між етнонаціями, або між державами.

Досить вдалим треба визнати поділ етнополітичних конфліктів на *горизонтальні*, до яких належать конфлікти між етнонаціональними спільнотами, та *вертикальні*, що точаться між етнонаціональними спільнотами, з одного боку, та державою – з іншого.

За сферами проявів та причинами виникнення етнополітичні конфлікти можна поділити на етноекономічні, етнотериторіальні, етноюридичні, етнокультурні, етноісторичні, етноідеологічні, етнопсихологічні та ін.

До *факторів, які впливають на виникнення, розвиток та гостроту етноконфліктів*, зараховують поліетнічну структуру людства чи держави; існування типологічно різних форм етносоціальної організації народів – від розвинутих великих націй до нечисленних етногруп; відсутність чи недостатність правового захисту національних меншин у поліетнічних державах та гарантій у забезпеченні й задоволенні етнічних потреб; тенденційну інтерпретацію в засобах масової інформації окремих історичних подій чи політичної боротьби етноспільнот.

Розпад багатонаціональних федерацій (СРСР, Югославії, Чехословаччини), активність національних рухів у різних регіонах світу, міжетнічна напруженість не лише на пострадянському просторі, але і в країнах західної демократії, зокрема результати референдумів 1997 р. у Шотландії і Уельсі, де більшість проголосувала за автономію, – усе це можна вважати підтвердженням глобального характеру етнічного відродження. Сила цього відродження, прояви сепаратизму і федералізму навіть в інтегрованих Західній Європі, зокрема в Бельгії та Італії, змушують окремих дослідників говорити про кризу територіальної держави.

Крах комунізму активізував етнічність як принцип соціальної ідентифікації особистості. Етнічна ідентифікація виявилася привабливою, оскільки належність до свого етносу не вимагає особливих зусиль. З іншого боку, етнічність у новостворених державах надавала низку політичних прав,

які наповнилися реальним змістом. Комуністичний режим підготував процес дезінтеграції імперії саме на етнічному ґрунті. Вже в період перебудови стало очевидним, що етнічність заявила про себе з нечуваною силою, перетворившись на досить сильний засіб політичної боротьби [25: 141-143].

Складність етнополітичної ситуації в Україні полягає, насамперед, в об'єктивних умовах, що склалися внаслідок тривалої колоніальної залежності, необхідності пошуків нових форм національної самоорганізації та державотворення. Ситуація, яку ми маємо в Україні, в цілому мало чим відрізняється від ситуації в будь-якій європейській країні: провідна нація, яка створила власну державу, утворює також загальні структури, що формують поліетнічний простір країни. З метою консолідації поліетнічного суспільства така єдина платформа для спілкування етносів повинна існувати, але справа ускладнюється тим, що фактично в Україні такою платформою послуговує російськомовна та радянська ментальність. В інтересах української держави необхідно якнайшвидше формувати власні структури взаємодії етносів, хоча це й нашофхується на жорсткий опір так званій «українізації» з боку носіїв колишніх типів свідомості. Суттєвим ґрунтом для такої стратегії повинна бути політика національного відродження української культури, прискорення модернізаційних процесів у суспільстві.

Етноконфлікт є, як правило, конфлікт політичний. Етнополітичні конфлікти мають реактивний характер. Це виявляється в тому, що вони виникають як реакція одного із суб'єктів етнополітичних відносин на існування та діяльність чи бездіяльність іншого. Етнополітичні конфлікти відзначаються *ланцюговим характером*. Розпочавшись серед незначної кількості учасників і в якомусь певному місці, такий конфлікт швидко «засмоктує в свою воронку» безліч інших суб'єктів і може поширитися по всій країні та дати поштовх загостренню конфліктів в інших сферах. Етнополітичні конфлікти можуть легко й швидко інтернаціоналізуватися, тобто перекинутися на інші країни.

Етнополітичні конфлікти мають також *домінуючий, визначальний характер*. Вони прийшли на зміну колишнім династичним і становим конфліктам, відсунули в тінь релігійні, класові, ідеологічні та інші конфлікти. Сьогодні саме етнополітичні конфлікти здатні легітимізувати чи делегітимізувати будь-який політичний режим, інтегрувати чи дезінтегрувати будь-яку багатонаціональну чи поліетнічну державу, підтвердженням чого можуть служити події в колишніх СРСР та СФРЮ, на уламках яких народилося чи відродилося близько двох десятків нових держав.

Етнополітичні конфлікти є *найбільш емоційно забарвленими та ірраціональними*. Досить часто їх учасники діють усупереч логіці, здоровому глузду й навіть інстинкту самозбереження.

Етнополітичні конфлікти відзначаються *підвищеною складністю*. Ця складність стосується багатьох їх параметрів, але насамперед, прогнозування, вчасного виявлення і особливо пошуків шляхів, методів та засобів урегулювання й розв'язання.

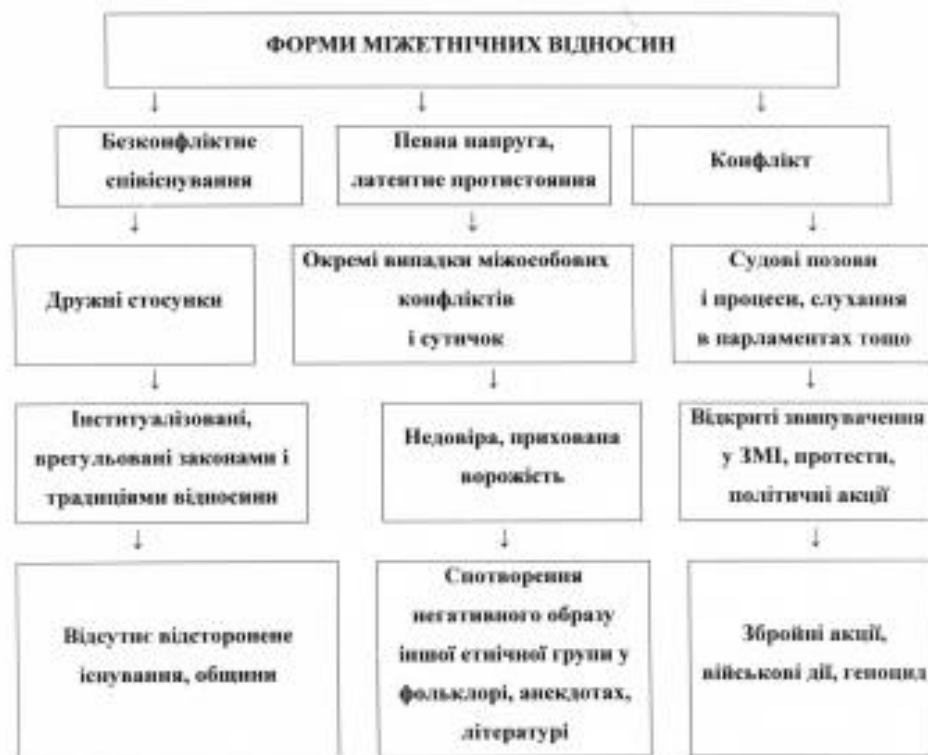

Рис. 6. Форми міжетнічних відносин

Тільки ментальні структури розвинутої нації можуть бути загальним ґрунтом для спілкування інших культур на терені етнополітичного простору нашої держави. Але і за цих умов подальший розвиток, модернізація чи трансформація суспільства не виключають конфліктних ситуацій.

За формою та змістом етнополітичні конфлікти поділяються на: 1) *етнонаціональні революції*, тобто боротьбу певної етнонаціональної спільноти за свою свободу та незалежність; 2) *етнополітичні війни*. Останні можна також поділити на: а) *етнічні громадянські війни*, тобто збройну боротьбу між етнонаціональними спільнотами всередині країни за статус, владу чи ресурси; б) *етнічні міждержавні війни* на кшталт тієї, що ведеться між Азербайджаном і Вірменією.

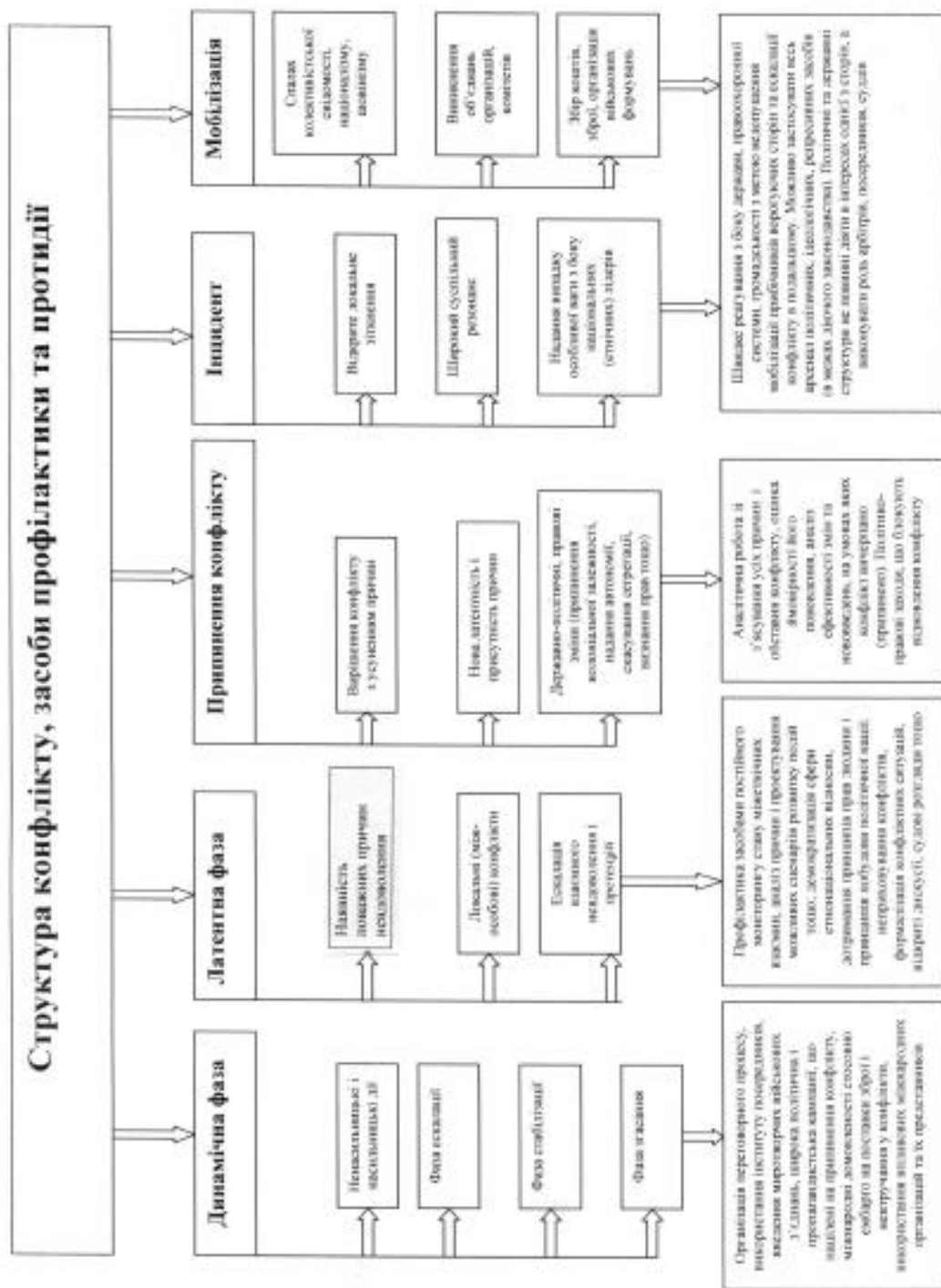

Рис. 7. Структура конфлікту, засоби профілактики та протидії

Серед етнополітичних конфліктів можна також виокремити:

- а) *іредентистські*, які виникли внаслідок намагання якоїсь етнонаціональної спільноти об'єднати свої етнічні землі і своїх етнічних сородичів в єдиній державі;
- б) *сепаратистські*, які вибухнули у зв'язку зі спробами якоїсь спільноти відокремитися, вийти зі складу певної держави і створити свою власну або увійти до складу іншої;
- в) *міжнаціональні* – у складі багатонаціональної держави за реалізацію своїх прав;
- г) *ксенофобські*;
- г) *побутовому рівні* тощо.

Погляди на проблеми етнополітичних конфліктів займають чільне місце в сучасній українській політологічній думці. Значним кроком у висвітленні питання є енциклопедія «Міграційні процеси в сучасному світі: світовий, регіональний та національний виміри», підготовлена та видана колективом авторів. У цьому значному за обсягом виданні здійснено ґрунтовне та вичерпне висвітлення розглядуваного феномену, вдало узагальнено погляди етнополітологів на етноконфлікти, які, згідно з думкою авторів, можна звести до декількох груп. ***Перша група етноконфліктів*** – соціологічний підхід, який пояснює конфлікти феноменом кореляції соціальної стратифікації суспільства та поділу праці з етнічними характеристиками населення того чи іншого регіону. ***Друга група*** – політологічний підхід, який враховує роль еліти, передусім інтелектуальної та політичної, у мобілізації етнічних почуттів, створенні міжетнічної напруги. ***Третя група*** – концепція «логіки колективної поведінки» (М. Олсон), коли в групах із приниженим статусом, які дискримінуються в панівних структурах, почуття загрози породжує занепокоєність та відповідно викликає певні конфліктні дії. ***Четверта група*** – концепція «групової легітимності», згідно з якою держава є уособленням та гарантом збереження групової цілісності (територія, політичний устрій, інститути влади) і повинна мати етнонаціональний характер, бути виразником якоїсь однієї культурної системи. Ці уявлення та претензії становлять моральну основу для вимог виключного контролю над державою з боку певної етноспільноти [2: 689 - 690].

10.2. Сутність і причини етноконфліктів

У поліетнічному суспільстві існує безліч *конфліктогенних чинників*, цих своєрідних «інкубаторів» етнополітичних конфліктів. Головні з них: 1) величезна кількість етнонаціональних спільнот і різноманітність форм та змісту їх існування; 2) лише біля 200 з приблизно 800 націй мають власні держави, решта чекає на свій «зоряний час» і за певних умов може розпочати боротьбу за створення власної держави; 3) посилення процесів глобалізації, модернізації та етнічного ренесансу; 4) поглиблення процесів демократизації суспільно-політичного життя; 5) зростання міграційних процесів; 6) розвиток засобів масової інформації, зокрема Internet та ін.

До *глобальних причин виникнення етнополітичних конфліктів* слід віднести: 1) суперечливість, несумісність і зіткнення етнічних, національних та державних інтересів; 2) скорочення дефіцитних природних ресурсів (питної води, енергоносіїв тощо); 3) глобальна екологічна криза, яка торкнулася всіх спільнот, але найбільш боляче вдарила по етнонаціональних меншинах (О. Картунов).

За *типологією етноконфлікти* В. Андрющенко та М. Михальченко виділяють наступні:

- *глобальні*: зіткнення етнонаціональних та державних інтересів, припинення холодної війни і відновлення «заморожених» конфліктів, скорочення дефіцитних природних ресурсів, глобальна екологічна криза;
- *етноекономічні*: нерівномірний рівень економічного розвитку етнонаціональних спільнот, різний рівень їх доступу до матеріальних цінностей і благ – «внутрішній колоніалізм» тощо;
- *етноідеологічні*: піднесення націоналізму та етніцизму як ідеологій та психології етнонаціональних спільнот;
- *етноісторичні*: висвітлення історичних подій негативного змісту для однієї етноспільноти з боку представників іншої;
- *етнокультурні*: нерівноправне становище культур і мов різних етнонаціональних спільнот;

- *етнополітичні*: неоднаковий доступ етнонаціональних спільнот до влади, її розподілу і використання, недемократичність етнополітики, складність і суперечливість національно-державного будівництва;
- *етнопсихологічні*: депривація, тобто розходження між очікуваннями та сподіваннями можливостями їх задоволення, втілення в життя, що особливо характерно для реалізації етноспільнотами права на самовизначення;
- *етнотериторіальні*: розбіжність етнічних і політичних кордонів, територіальні претензії, спроби перерозподілу певної території, або відокремлення і створення етноспільнотою власної держави;
- *етноюридичні*: відсутність надійної законодавчої бази, неоднаковий правовий статус етносів у державі, розбіжність місцевого законодавства з міжнародною традицією та ін. [2: 543-545].

Етнополітичні конфлікти як винятково суперечливе явище сприяють відродженню та посиленню етнонаціональної свідомості членів етноспільнот, розумінню спільності їх цінностей, інтересів і цілей, посиленню внутрішньогрупової солідарності і мобілізації, виявленню суперечностей в етнополітичній сфері, пошуку ефективних шляхів їх вирішення, зміцненню етнополітичної стабільності суспільства тощо. За висловом Р. Дарендорфа, саме «конфлікт і зміни дають людям свободу».

Аналіз української дійсності дає можливість назвати такі *вірогідні причини етноконфліктів*:

- поліетнічність суспільства, в якому представники різних етноспільнот неоднозначно оцінюють перспективу державотворення в країні;
- різні оцінки ролі національних традицій, політичних символів, національної ідеї, ідеології в політичному житті;
- боротьба етноспільнот за участь їх представників у владних структурах;
- ставлення етноспільнот до місця і ролі титульної нації в державотворчих процесах;

- багатоступінчатість і розгалуженість ієрархії самоврядних етноспільнот, які зумовлюють нерівноправне їх становище в соціумі;
- зміна етнодемографічної ситуації в регіонах у бік значного зростання кількості іншоетнічного населення;
- зовнішній вплив на міжетнічні процеси, особливо з боку держав, що використовують діаспору для досягнення власних експансіоністських цілей;
- приналежність громадян до різних конфесій і неоднакове сприйняття ними перспектив етнополітичного розвитку держави [25: 81-87].

Найпоширенішим є конфлікт ідентичності, характерний для суспільства, в якому суб'єкт політики ототожнює себе не із суспільством (державою), а з певною етнічною групою. Такі конфлікти виникають за умов протиставлення рас (ПАР), етнічної супротивності (США, Ізраїль), реалізації права на користування рідною мовою (Україна, країни Балтії), права на етнічну територію (проблеми Курдистану, Палестини) тощо.

Світову громадськість усе більше хвилює проблема регіональних етноконфліктів. Вкажемо на найголовніші чинники цієї проблеми:

1. Ігнорування права народів на свої етнічні території, коли виникають і набувають гостроти розбіжності в інтересах етноспільноти та титульної нації.
2. Ігнорування потреби в забезпеченні прав етносів чи територіальних колективів з історично зумовленим багатонаціональним складом на національно-культурну або навіть національно-територіальну автономію.
3. Нераціональна, уніфікована культурно-національна політика, що проводиться центром без урахування етнокультурних потреб етноспільнот (мови навчання, спілкування, видавнича справа тощо).
4. Тенденційна інтерпретація в літературі та засобах масової інформації визначних історичних подій, пов'язаних з місцем чи роллю того чи іншого етносу в цих подіях.
5. Формування і протистояння громадських рухів за етнічною ознакою.

6. Різка зміна звичайної ситуації та співвідношення етнічних груп, зумовлена масовим переселенням громадян (біженці), оргнаборами тощо, що може посилювати міжгрупову конкуренцію за ресурси влади, матеріальні потреби, створювати мовні та освітні проблеми й ін.

7. Посилення конфесіонального розбрату між людьми. [25: 147].

Існують теорії та практика «внутрішнього колоніалізму», згідно з яким деякі етнічні громади і регіони визискуються на користь інших у межах тієї самої держави, а точніше – на користь панівної етноеліти. Спільне почуття того, що їх експлуатують, посилює серед мешканців даних районів вплив етнонаціоналізму та сепаратистських настроїв.

Окрім причин виникнення етнополітичних конфліктів, існує чимало проблем, які обумовлюють її ескалацію. Під *ескалацією етнополітичного конфлікту* мається на увазі процес посилення етнічних упереджень, зростання етнофобій, перехід від взаємних погроз до відкритих зіткнень, їх розростання та загострення, втягнення в них державних органів і дедалі широким мас населення та поширення на нові території.

Серед *причин ескалації етнополітичних конфліктів* варті уваги: запізнile виявлення конфлікту і тривале його ігнорування; спроби приховати конфлікт, загнати його всередину; перетворення націоналізму та етнонаціоналізму відповідно на великодержавний шовінізм та етнічний шовінізм; небажання з боку домінуючої етнонації та держави визначити конфліктуючу етнічну меншину однією зі сторін переговорного процесу; намагання якоїсь етнонаціональної спільноти (як правило, домінуючої етнонації) захопити контроль над державою і перетворити її на своє знаряддя та ін.

Оскільки етнонаціональна політика спрямована насамперед на передбачення й вирішення суперечностей у сфері етнонаціональних відносин, сучасні політологи й соціологи постійно здійснюють теоретичні дослідження (особливо в багатонаціональних державах), які дають змогу

визначити (переважно на прикладі СРСР) *основні сфери виникнення суперечностей і конфліктів*, пов'язаних із національними проблемами:

1. Відносини між центральними органами та республіками (землями, штатами, кантонами). Наприклад, лише на останньому етапі існування СРСР законодавчі акти, ухвалені вищими органами Литви, Латвії, Естонії, Азербайджану та Вірменії, було скасовано чи визнано не дійсними в Москві. А республіки ігнорували союзні постанови, документи. Подібна ситуація простежується у відносинах Квебеку з канадським центральним урядом, Північної Ірландії – з англійським.
2. Відносини між союзними (автономними) республіками (штатами, кантонами). У колишньому СРСР національні проблеми призвели до загострення відносин між Азербайджаном і Вірменією, Узбекистаном і Киргизією, Росією та Україною. Напруженість у відносинах Азербайджану та Вірменії переросла у справжню війну.
3. Відносини в середині союзних республік. У пострадянських республіках найбільшої гостроти досягли суперечності в Азербайджані (Нагірний Карабах), Таджикистані (громадянська війна), Грузії (Південна Осетія, Абхазія), Молдові (Придністров'я), Росії (Чечня), Україні (Крим). Подолання цих проблем можливе лише за умови забезпечення права всіх народів на вибір форми національної державності відповідно до реальних можливостей кожного етносу. Цим правилом скористалися в Нагірному Карабаху і Південній Осетії, проголосувавши на референдумах за свою незалежність.
4. Проблеми національних груп у республіках (штатах), а також національностей, які не мають власних національно-державних утворень. Це стосується насамперед росіян, які проживають за межами Росії (25 млн.). Гостро постала проблема російських німців (понад 2 млн.), яких сталінський режим огульно звинуватив у підтримці фашистської Німеччини та застосував до них масові репресії, ліквідувавши національну автономію. Хоча звинувачення було знято 1964 р., однак загалом проблема

російських німців залишається нерозв'язаною. Триває масовий виїзд німців до ФРН. У складній національно-державній структурі Російської Федерації існують й інші національні тертя: у Башкортостані – між башкирами й татарами; Татарстані – між татарами й чувашами; Дагестані – між аварцями, кумиками і лезгинами; Північній Осетії – між осетинами й інгушами.

5. Проблеми розділених народів. Наприклад, азербайджанці (Азербайджан – Іран); таджики (Таджикистан – Афганістан); курди (Туреччина – Ірак – Іран); корейці (північні – південні) та ін.

Усі ці суперечності можуть вирішуватися чи загострюватися, переростати в конфлікти в процесі проведення певної національної політики. Світова практика виробила лише один – *демократичний* – *спосіб урегулювання волевиявлення націй*, реалізацію їх законних прав на життя, відносини з іншими націями на основі рівності. Йдеться про надання певної свободи націям для встановлення ними економічних, політичних, культурних та інших відносин, а отже, про право націй на самовизначення, яке тісно пов'язане з реалізацією прав людини. Права і свободи людини та право народів на самовизначення взаємозумовлені. Нині право нації на самовизначення – один із важливих принципів відносин між народами й націями. Навіть більше, самовизначення є загальновизнаною основоположною нормою міжнародного права, обов'язковою для всіх без винятку держав. Це зафіксовано і в документах ООН (друга стаття Статуту). У цьому документі наголошується на правомірності боротьби народів за досягнення політичної незалежності та утворення своєї держави; свобода народу чи нації без втручання ззовні в її політичний статус на необхідності уникнення втручання в справи держави, які стали на шлях самостійного розвитку, а також забороняються акти політичної, ідеологічного, економічної агресії.

Боротьба різних етноугруповань за участь їх представників у владних структурах у пострадянських країнах набуває особливої гостроти. Прихід до

керма політичного управління представників нетитульного етносу або формування керівних ланок управління без них спричиняють, за випадків порушення норм демократії, та неврахування національних інтересів, конфлікти.

Саморозпад Радянського Союзу сприяв відновленню або появі в кожній країні, що утворилася на цьому геополітичному просторі, численних етнічних груп, які, з одного боку, одержали можливість активно розвивати свої національно-культурні цінності, відчувати свою причетність до держави, громадянами якої вони є, з іншого – налагоджувати зв'язки з етнічною батьківщиною та сприяти зміцненню міждержавним зв'язків. Однак з боку певних держав є спроби використати представників своєї діаспори в тій чи іншій країні для досягнення власних геополітичних інтересів. Невипадково прийняті на державному рівні документи Російської Федерації ставлять своїм завданням захист російськомовного населення в країнах мешкання в СНД.

Політики висувають територіальні претензії на ніби російські етнічні землі, безпосередньо прагнуть підбурювати своїх співвітчизників – громадян іншої країни на протиправні деструктивні дії. Оцінюючи українсько-російські відносини, Президент України Л. Кучма говорив: «У Росії ще не позбулися стереотипу бачення України як складової її частини або, принаймні, сфери свого домінуючого впливу... Адже українофобія частини російської політичної еліти, безумовно, провокує крайні націоналістичні погляди в Україні» [26].

Рис. 8. Міжетнічний конфлікт та його причини

Одним із чинників, які спричиняють етноконфлікти, є порушення принципу недоторканності кордонів та цілісності території суверенних держав. Однак принципи недоторканності кордонів та цілісності території, виправдані й закріплені в документах світової співдружності, не можуть стосуватися імперій, утворених шляхом колоніального привласнення чужих територій. Яскравим прикладом може бути недавня історія соціалістичних

федерацій. Толерантність та «повага» до цілісності Радянського Союзу змусила президента США «умовляти» українців не виходити зі складу СРСР, а зусилля, скеровані на забезпечення впорядкованого миру в Югославії, змушували європейців спокійно дивитися на агресію Сербії проти республік, що проголосили незалежність, скориставшись правом на самовизначення.

І лише згодом, коли комісія ООН дала визначення тогочасної СФРЮ як країни, що перебуває в «процесі самоліквідації», до Сербії було застосовано санкції. Комісія вказала на необхідність новоутвореним державам забезпечити захист прав людини та етнічних меншин.

10.3. Геополітична обумовленість етноконфліктів

Безперечно, конфліктів, в яких етнічний чинник є суттєвим, безліч. В. Нейган називає за 1993 р. 22 особливо важких конфлікти – збройні сутички та загибель щонайменше понад тисячу людей в кожному з них. Було також 84 затяжних конфлікти із застосуванням зброї (більше тисячі загиблих). Разом ці конфлікти забрали життя близько 9 млн. людей, призвели до появи 14,3 млн. біженців, стали «переміщеними особами» в межах своїх країн 22,2 млн. людей [28: 10].

Усепланетарність етнічного чинника конфліктів і кричущі порушення прав людини й нації порушують проблему взаємозв'язку толерантності, взаєморозуміння і примусу, втручання міжнародного співтовариства. Якщо багато насильницьких етноконфліктів були зумовлені «холодною війною», нав'язуванням однією системою свого варіанта «свободи», а іншою – свого, що ускладнювало єдність дій світового співтовариства, то нині все частіше спостерігається спільність дій (в особі миротворчих сил ООН тощо). Але з розпадом двох ворожих і непримиренних систем і посиленням ролі національних держав спроби етнічних чисток, які супроводжуються іноді жахливими масштабами людських жертв, скажімо, таких як масова різанина в Бурунді та Руанді, яка перевершила страхіття боснійських етнічних чисток, не припиняються і набувають нових, не менш жахливих форм і відтінків.

Участь в операціях ООН військових контингентів країн, які недавно одержали незалежність, на відміну від загонів країн-колишніх метрополій сприятиме порозумінню між сторонами в конфліктах. Миротворчі загони Польщі, Чехії, Угорщини, Фінляндії та інших добре справляються зі своїми завданнями. Військові України в деяких постюгославських країнах, Африці та Близькому Сході користуються повагою серед населення, те саме стосується українських посередників і радників у Молдові, Закавказзі та Середній Азії. «Не роби іншому того, чого собі не бажаєш» – це має стати правилом у попередженні і вирішенні етноконфліктів. Міжетнічні конфлікти не лише стримують розвиток демократичних інститутів у суспільстві. Вони провокують, а подекуди й спричиняють розпад держав, а головне – ведуть до великих матеріальних і культурних втрат, численних людських жертв і трагедій.

Процеси етнічного ренесансу та політизації етнічності ще далеко не завершені. За прогнозами західних учених, черговий цикл вибуху етніцизму відбувається уже на початку ХХІ ст. Згідно з Льюсом Козером, різні конфлікти можна класифікувати у відповідності зі ступенем їх нормативної регуляції як повністю інституціалізовані і абсолютні. Якщо мета конфліктів першого типу полягає у взаємному толерантному регулюванні виниклої суперечки, то мета другого – антитолерантна: «тотальне знищення противника». В умовах абсолютного конфлікту «згода сторін доведена до мінімуму, боротьба припиняється лише у випадку повного знищення одного або обох противників» [27: 152-154].

Окрім толерантності, у міжнаціональних відносинах має бути і нетолерантність, тобто для запобігання потенційним жертвам необхідно застосовувати певний елемент «сили», «примусу», надійних компонентів права [30: 27-28].

Проте, як зазначають Г. Каганець і В. Щербина, глобальні тенденції до розпаду імперських і поліетнічних політичних утворень набувають обертів і стають незворотними. Процес дезінтеграції супроводжується посиленням

соціального і політичного хаосу, жорстокості і кровопролиття. На початку «холодної війни» у світі налічувалося 2 млн. біженців. На кінець XX ст. їх чисельність зросла до 120 млн. Понад 100 держав відносяться до розряду країн основного притоку чи відтоку мігрантів [4: 154].

Складність геополітичного становища в Україні зумовлена тим, що її південно-східні регіони перебувають в зоні підвищеної етнополітичної конфліктності, яка входить до *«великої євразійської дуги етнополітичної нестабільності»*. Ця дуга простягається від Північної Ірландії до Шрі-Ланки, проходячи через Іспанію (землю Басків), колишню СФРЮ (Боснію і Герцеговину), Молдову (Придністровську та Гагаузьку республіки), південь і схід України (Крим та Донбас), південь Росії (Чеченську республіку та весь Північний Кавказ), Грузію (Абхазія), Азербайджан та Вірменію (Карабах), Туреччину та Ірак (курдські провінції), Ізраїль (Палестинська автономія), Афганістан та Індію.

Аналізуючи конфліктогенний потенціал «дуги нестабільності», О. Картунов, В. Кремінь та О. Маруховська вказують, що вона певною мірою балансується консенсусним потенціалом іншої дуги – *«північно-східноєвропейської етнополітичної дуги стабільності»*. Остання простягається від Ісландії до берегів Волги, проходячи через Скандинавію, Бельгію, ФРН, Швейцарію, Австрію, Чехію, Україну (її західні, північні та центральні області) та європейську частину Росії. У зазначених регіонах «дуги етнополітичної стабільності» відсутня гострота етнополітичних конфліктів. Та все ж над безпекою багатьох поліетнічних країн світу, зокрема України, «домокловим мечем» висить потенційна загроза етнополітичної нестабільності, яка посилюється спробами деяких сусідніх країн розіграти «етнополітичну карту». Зазначені автори слушно наголошують на необхідності виокремлення етнополітичної сфери національної безпеки та розроблення самостійної концепції етнополітичної безпеки, впровадження в життя якої сприятиме запобіганню ескалації етнополітичних конфліктів та

зміцненню етнополітичної стабільності українського поліетнічного суспільства [29: 6-13].

Основними напрямками вирішення питань етнополітичної безпеки є наступні: генетичний, культурний, мовний, політико-правовий, соціально-економічний, екологічний тощо. Але найбільша загроза етнополітичної небезпеки виникає через порушення злагоди та єдності багатонаціонального, поліетнічного суспільства або територіальної цілісності країни. Зароджуючись у надрах суспільства чи поза його межами, етнічний конфлікт за умови його зростання, піднесення до сепаратизму здатен призвести до руйнування держави або до її занепаду. Подібне відбулося в колишніх імперіях. Сьогодні це може трапитися там, де проводиться антидемократична етнонаціональна політика.

Стосовно України здатність забезпечити етнополітичну безпеку, протистояти негативним внутрішнім і зовнішнім впливам дослідники умовно поділяють на три групи. Першу групу становлять природні чинники, які не підлягають змінам (геополітичне становище країни, кількість населення, його етнічний склад тощо). До другої групи належать чинники, які протягом тривалого історичного періоду можуть бути змінені (національний характер, рівень етнічної та національної свідомості, ступінь інтегрованості етнічних культур у спільну національну культуру). До третьої групи слід віднести чинники, які можна регулювати і змінювати протягом відносно короткого періоду (рівень розвитку мережі шкіл із державною і рідною мовами навчання, ступінь активності етнічних еліт, вплив етнічних організацій, зв'язок діаспори з етнічною батьківщиною тощо).

Серед зовнішніх чинників, які можуть робити позитивний чи негативний вплив на етнополітичну безпеку, варто згадати етнонаціональну політику сусідніх держав, а також світові етнополітичні процеси, зокрема етнічний ренесанс, політизації етнічності тощо. Проте за всієї важливості зовнішніх чинників головну роль у забезпеченні етнополітичної безпеки відіграють чинники внутрішні. Досягти цього можна проведенням справді

демократичної етнополітики [29: 10]. Цілком реальною є геополітична загроза з боку політичного русинства Закарпаття. Тисячолітнє володіння Угорщиною цим краєм, заборона корінному населенню називатись неукраїнцями, а лише русинами, щоб відгородити його від великої України, дасться взнаки. Новітнє політичне русинство бере початок з 1990-х рр., коли з невеликої частини прихильників русинства утворилося культурно-освітнє товариство, яке всупереч проголошеній незалежності України висунуло гасло про автономний статус Закарпатської республіки, а в 1993 р. нелегально утворило «Временное правительство Подкарпатской Руси». До «уряду» увійшли, крім громадян України, також громадяни Словаччини та Угорщини, не без підтримки деяких політиків цих країн.

Проте сучасне політичне русинство – це штучно інспірована провокація, спрямована на роздмухування міжнаціонального конфлікту з урахуванням геополітичного фактору. 92,5 % закарпатського населення в 1991 р. (у тому числі і русини) висловились за єдину Україну з єдиним українським народом.

Слід також мати на увазі, що рух русинів не можна уподібнювати руху українців за возз'єднання своїх територій – іредентизм – та створення своєї власної держави. Русинський рух спрямований на розкол єдності українського населення області, відрив від України, проголошення себе окремим народом, який претендує на державне утворення – Підкарпатську Русь. Але русинські сепаратисти приховують те, що представники цієї етнODEMOГРАФІЧНОЇ групи мешкають не лише в Закарпатті, але й в Угорщині, Словаччині та інших країнах. Як же бути тоді з територією для «нової» їх держави? У цілому важливо вирішити, чи є русини в Україні етноменшиною чи різновидом українського етносу. Відомо, що самоназва «русини» була перейменована в 1946 р. з ласки Кремля на «українці», проте цей народ споконвічно населяє південні схили Карпат і не перестає вважати себе русинським етносом. Його поділ відбувся внаслідок Першої (Сен-Жерменська угода 1919 р.) та Другої світових воєн (Москва, 1945 р.) із приєднанням двох третин русинського краю до СРСР, решти – до інших держав

соціалістичного табору. Тепер у країнах помешкання русини прагнуть відстоювати свої права як етноменшини, у Закарпатті – право визнання своєї національності, відновлення самоназви і гідного місця серед етноменшин України. Це питання чекає на своє вирішення з точки зору як науки, так і етнополітики [32: 28-31].

Найбільшу етнополітичну загрозу для українського суспільства становить мовна проблема. Йдеться про конфлікт не лише між мовами, а й між культурами двох більш-менш рівновеликих складових частин суспільства – україномовного і російськомовного населення. Цей конфлікт уже «жевріє», умови для стрімкого загоряння теж наявні. Відповідно до етносоціокультурної біполярності обстоюються два найбільш поширених варіанти розв'язання проблеми. Перший – спроба шляхом жорсткої адміністративно-примусової українізації досягти стану мононаціональної держави, в якій українська культура перетвориться на рідну для всіх мешканців країни з єдиною державною мовою. Другий із варіантів обстоюється прихильниками культурної федералізації України. Сутність цього варіанта зводиться до того, щоб етносоціокультурну біполярність, що історично склалася, офіційно визнати й зафіксувати відповідними конституційними нормами. Практичний шлях реалізації цього варіанта полягає в тому, щоб віддати на відкуп самим регіонам питання, в який спосіб доцільно розв'язати на їх території проблему різномовності.

Головний недолік першого з названих варіантів полягає в його недемократичності та відверто конфронтаційному характері. Суттєвим недоліком другого є те, що будь-яка форма федералізації фіксує наявність відчужених елементів державної структури, а в умовах намірів певних імпершовіністичних кіл сусідньої держави нерідко стимулює сепаратистські настрої і дії. Випробуваний шлях розв'язання етнокультурної біполярності – широка і різнобічна національно-культурна автономія, про яку йшла мова в попередніх главах.

10.4. Стадії визрівання етноконфліктів та методи їх вирішення

Як запобігти етноконфліктам, сепаратизму? Привертає увагу підхід Е. Сміта, який, виходячи з того, що етнічна група – це виключно політичне явище, зазначає, що *сучасні сепаратистські рухи розвиваються в трьох напрямках. Перший* пов'язаний з економічною нерівністю етнічних груп, що збуджує їх до сепаратизму. Як правило, центральний уряд поліетнічних держав віддає перевагу процвітаючим регіонам за рахунок менш розвинутих, віддалених регіонів або ж, навпаки, забирає вироблені продукти найбільш віддалених багатших регіонів для підтримки бідного й економічно неспроможного центрального регіону. *Другий напрям* має політичний характер, бо виражається в бажанні етнічних груп чи окремих територій мати політичну незалежність. Їх сепаратизм спрямований проти надцентралізації та за дезінтеграцію при вирішенні соціально-політичних питань. *Третій напрям* пов'язаний із протидією культурній асиміляції. Етнічний сепаратизм останнього напрямку відстоює права на рідну мову, національну та релігійну самобутність, вимагає збереження національної культури, традицій тощо. Усі три напрямки можливих сепаратистських проявів характерні для України [35: 75].

Для запобігання негативним сепаратистським тенденціям постає необхідність врахування потреб й інтересів етноспільнот та їхнього задоволення; забезпечення належних умов для представництва етноспільнот у місцевих і центральних органах влади та управління; створювання чогось на зразок етнічних економічних анклавів, де процвітали б етнічні соціально-економічні відносини. Як слушно наголошують І. Бураківський і Ю. Римаренко, важливо забезпечити проведення принципу, за яким «обласні держави» з відмінними побутовими умовами або національним складом населення повинні користуватися широким самоуправлінням і автономією. Разом з цим вони пропонують відродити низову автономію у вигляді національних районів та сільських рад [2: 487-488]. Плідність місцевого

самоврядування з урахуванням етнополітичного фактору доведена досвідом поліетнічних держав Заходу.

Схема розгортання етнополітичного конфлікту виглядає так:

1. Відродження рідної мови та елементів етнічної культури.
2. Зміцнення почуття етнічної спільності, етнічної ідентичності.
3. Етнічне самоствердження через посилення етноцентризму і формування етнонаціоналістичних політичних організацій.
4. Мовна суверенізація і витіснення інших мов, у тому числі й засобом застосування законодавчих механізмів.
5. Активне відторгнення всього чужого, іншомовного, створення «образу ворога» щодо представників іншого етносу.
6. Формування конкретних цілей боротьби – від нетериторіальної культурної автономії до повної державної незалежності.
7. «Війна законів» із центральною (федеральною) владою, економічна суверенізація.
8. Здійснення фактичної суверенізації та контролю над етнічною територією, звернення до міжнародних інститутів у пошуках визнання і підтримки свого права на самовизначення.
9. Проголошення повної незалежності, націоналізація федерального майна, міжнародно-правове визнання в якості суб'єкта міжнародних відносин - юридична суверенізація.
10. Утворення етнократичної чи демократичної моделі політичної системи.

Через цю схему можна розглянути практично всі ситуації етнополітичної напруги з урахуванням того з вищеназваних етапів, на якому в конкретний момент перебуває етнічний конфлікт.

У попередженні й вирішенні етноконфліктних ситуацій важливо враховувати їх *певні стадії, фази визрівання та розвитку. Перша стадія* – латентна, коли спостерігається взаємна відчуженість, суперечки серед одноплемінників та образливі висловлювання щодо певного етносу (висувають домагання на ґрунті узаконених норм). Посилення відповідними

владними структурами, громадськими організаціями, засобами масової інформації уваги до формування політичної культури, спрямованої на зміцнення доброзичливих відносин між людьми різних національностей, виховання культури міжнаціональних відносин та усунення джерел суперечок може припинити розвиток напруги вже на цьому етапі.

Друга стадія – активна, коли через засоби масової інформації послідовно насаджується негативне ставлення до іншого етносу – об'єкта неприязні, яке всупереч узаконеним нормам набирає форм войовничості. У цьому випадку важливо спрямовувати нормативно-правові акти на призупинення порушень конституції та законів шляхом певних санкцій та судових рішень.

Третя стадія – політико-дійова: збори, мітинги, маніфестації тощо, які нагнітають напругу в суспільстві чи певному регіоні. Вищеназвані заходи мають бути доповнені активізацією консультацій між етнополітичними лідерами, які конфліктують, та урядовцями, прагненням по можливості задовольнити певні вимоги (мовне питання, створення національно-культурних центрів тощо). Застосування примусу, військової сили небажане. Досвід колишніх Радянського Союзу, Югославії, нинішніх Грузії, Молдови, Росії та ін. доводить згубність застосування військової сили, яке посилює міжнаціональну напругу.

Нарешті, невирішеність міжнаціонального конфлікту може призвести до стадії насильства, збройної боротьби аж до етноциду, масової депортації та міжетнічної війни (Карабах, Придністров'я, Боснія, Абхазія, Чечня, Косово, Курдистан тощо). Якщо в часи «холодної війни» міжнаціональні збройні конфлікти використовувалися як арена боротьби двох світів – соціалістичного та капіталістичного, а в самих системах вони приховувались, то в сучасних умовах посилюється роль ООН у припиненні та вирішенні міжетнічних суперечок (спостерігачі, миротворчі збройні формування тощо). У розв'язанні конфліктів важлива роль належить «третій стороні», тобто незалежним арбітрам, які сприяють демократичному і справедливому

вирішенню етнопроблем сторін, що конфліктують (представники України в Придністров'ї, Абхазії та ін.) [25: 161].

Будь-який етноконфлікт, залежно від політичного режиму, геополітичної ситуації, місця й ролі в суспільстві етноспільнот, які конфліктують, може мати різні **наслідки**: безвихідь, коли кожен учасник події продовжує блокувати дії суперника; примус, що є найпоширенішим, найтиповішим у діях багатьох сучасних держав; мирне врегулювання, що забезпечує пошук взаємоприйнятних рішень. Він є також і неминучим супутником модернізації, особливо в умовах розвитку доіндустріального та постіндустріального суспільства, постсоціалістичного зокрема, коли його ареною стають міста, а основними учасниками – прошарки нещодавно урбанізованого населення, маргінали, керовані етнічною елітою.

Урегулюванню конфліктів етнотериторіального типу може сприяти: взаємоприйнятна для конфліктуючих сторін демаркація політичних кордонів та їх максимально можливе наближення до етнічних кордонів; проголошення територіального статус-кво; встановлення подвійного управління над спірними територіями; обмін певними частинами території; передача певної спірної території під юрисдикцію іншої держави та ін.

Важливу роль у **запобіганні загострення конфліктів** етнокультурного типу можуть відігравати такі **чинники**: визнання самоцінності існування етнонаціональних спільнот; створення оптимальних умов для збереження та розвитку етнічних мов і культур; відмова від примусової асиміляції та уникнення спокус прискорити її природний процес, створення сприятливих умов для взаємозбагачення етнонаціональних культур і потягу представників меншин до загальнонаціональної мови та культури.

Головною передумовою та запорукою запобігання ескалації етнополітичних конфліктів може бути лише справді демократична етнонаціональна політика [47: 201-209].

Попри все в етноконфліктних ситуаціях визначальне значення має політика, яка проводиться з позицій пріоритету загальнолюдських цінностей. Там, де пріоритет надається класовому (депортації народів сталінщиною) або національному (дискримінація національних меншин, їх рідної мови, культури), де є перспективні і неперспективні народи (Енгельс), завжди буде підґрунтя для міжнаціональної напруги. Пом'якшити ситуацію можуть своєчасні заходи з урахуванням вселюдських пріоритетів. ***Для запобігання етноконфліктам та їхнього врегулювання*** владні структури можуть вдаватися ***до наступних заходів:***

- у сфері економічної політики – забезпечення матеріальних потреб, що зростають, із урахуванням національної специфіки, розширення доступу етноспільнот до розподілу природних ресурсів і матеріальних цінностей;
- у сфері духовній – визнання самоцінності існування етноспільнот, створення оптимальних умов для збереження й розвитку їхніх етнокультури і мови, відмова від насильницької акультурації та асиміляції, створення сприятливих умов для взаємозбагачення національних культур та потягу національних меншин до загальнодержавних мов та культури;
- в етнотериторіальній сфері – взаємоприйнятна для сторін конфлікту демаркація політичних кордонів та їх максимально можливе наближення до етнічних кордонів, а також проголошення територіального статус-кво; встановлення кондомініумів (подвійного управління) над спірними територіями (Долина Андори, якою одночасно опікуються Іспанія та Франція), передача спірної території під юрисдикцію іншої держави;
- в етнополітичній сфері – формування громадянського суспільства та правової держави, які враховують інтереси етнонаціональних спільнот і політичної системи; демократизація етнонаціональної політики; проведення регіоналізації та децентралізації, по можливості й автономізації, відмова сторін, які конфліктують, від вирішення проблем

силовим методом; розв'язання суперечок шляхом діалогу, консенсусу й толерантності в переговорному процесі.

Попри все варто послідовно дотримуватися принципу повного вичерпання мирних засобів розв'язання гуманітарної кризи, встановлення адекватного балансу між необхідністю застосування збройної сили з гуманітарних міркувань і принципом самовизначення народів, дотримуватися принципу пропорційності гуманітарної силової операції ООН загрозі основним правам людини, що виникли внаслідок гуманітарної кризи, а також спрямовувати самі операції на досягнення суто гуманітарних цілей.

У кожному етноконфлікті мають враховуватись особливості причин його виникнення та шляхів подолання. Але *в механізмі розв'язання конфлікту* мають бути передбачені й *загальні заходи*, а саме:

- надання більшої політичної, юридичної або культурної автономії тим етносам, які цього домагаються чи потребують;
- проведення економічної та соціальної політики, спрямованої на підвищення рівня життя регіону, в якому відбувається етноконфлікт;
- створення етнокультурної інфраструктури на основі консенсусу і толерантності;
- збільшення квот для представників етносів, що конфліктують, у органах влади;
- розширення зовнішніх контактів та відкритості регіону.

У випадках, коли вищеназвані заходи не діють і назріває гуманітарна криза, коли відсувається крайнє загострення суперечок і збройної боротьби, вживається система заходів, що передбачає введення надзвичайного стану на території регіону, втягнутого в конфлікт (розпуск незаконних збройних формувань), а також залучення третьої сторони, якою може бути авторитетна нейтральна особа, організація, держава, група країн чи міжнародна організація.

Методи врегулювання етноконфліктів можуть і повинні варіюватися залежно від їхньої гостроти та ступеня гуманітарної кризи. Важливу роль

відіграє фактор часу: чим раніше задіяно заходи на попередження та вжито заходів, спрямованих на міжетнічне примирення, тим простішим є вирішення конфлікту. Новим і відносно дійовим заходом попередження або подолання етноконфліктів є гуманітарна допомога, спрямована на психологічно-соціальну реабілітацію населення, яке перебуває в зоні конфліктів, що викликають людські страждання та масову міграцію, гуманітарну кризу. Остання має своїм джерелом розпад держав після періоду «холодної війни», зростання конфліктів, зумовлених етнічними, племінними та регіональними суперечками, і розповсюдження зброї насильства. Однак слід завжди пам'ятати, як справедливо наголошують Девід Веймер та Ейден Вайнінг, про загальне правило: кінцева мета переговорів – задоволення інтересів усіх учасників [31: 493].

10.5. Питання етнічних чисток і гуманітарних катастроф

Останнім часом до теорії етнополітики уведено новий термін, який побутував за часів загарбницьких воєн та колоніалізму – *«етнічна чистка»*. О. Майборода та Л. Шкляр визначають цей феномен як різновид етноциду [2: 694], характерний для тоталітарних режимів, – знищення фашизмом євреїв, депортація сталінізмом цілих народів, масові репресії до свого народу. Етнічні чистки спостерігалися протягом усього XX ст. і можуть продукувати тероризм.

Етнополітичний конфлікт і тероризм не одно і теж. Втім, витоки тероризму у багатьох відношеннях мають етнонаціональне забарвлення і навіть джерело. Переконливим прикладом є чеченське питання. Біля 200 років чеченський народ веде боротьбу за своє визволення проти Росії. Нині, Росія заявляє, що веде боротьбу з терористами на Північному Кавказі. Цим самим Москва не допомагає світовій громадськості вести глобальні проблеми боротьби з тероризмом, а загострює ситуацію, оскільки російське керівництво веде тут справжню політику геноциду.

Вона сприяє збільшенню серед чеченців числа прихильників радикальних методів боротьби і послідовників екстремістських ісламських вчень. Як тут не погодитися з думкою В. Кравченка, який пише: «Росія є країною, яка породжує й експортує тероризм» [49: 6].

Особливості сучасних етнічних чисток полягають у наступному. По-перше, вони мають місце в новоутворених країнах, які проголошують ніби демократичний шлях свого розвитку, але за умови витіснення інонаціонального населення з країни. Так, напередодні розпаду СРСР сотні тисяч вірмен перед небезпекою терору і фізичного знищення вимушені були покинути Азербайджан, відповідно, азербайджанці – Вірменію. Підґрунтям для етнічних чисток стали взаємні претензії на Карабах та релігійна несумісність. По-друге, новоутворені країни на терені Радянського Союзу та Югославії прагнули проголосити свій суверенітет у кордонах, які існували у федерації для визначення адміністративно-територіальних одиниць. Проте деяка частина інонаціонального населення, переважно представників імперської нації, не погодилась залишатися під владою нації-держави (Придністров'я в Молдовії, сербське населення в Боснії, Хорватії, Косово). По-третє, проголошення Кремлем колишніх автономій, що входили до складу союзних республік, таких як Південна Осетія, Абхазія, республіками з безпосереднім підпорядкуванням Москві і суб'єктами СРСР спричинило криваві сутички і численні жертви.

Гуманітарна допомога зумовлена перш за все тим, що масові переміщення населення стали не лише наслідком збройних конфліктів, але й метою сторін, які воюють. Лише в Югославії зігнані зі своїх місць унаслідок етнічних чисток, військових дій, ув'язнення, зґвалтувань та інших форм фізичного й психологічного тиску понад 4 млн. осіб. Те саме відбувається на Закавказзі та Північному Кавказі, де з місць мешкання зігнано вже до 3 млн. людей, а події в Дагестані та Чечні додадуть ще до цієї кількості. Жорстокі гуманітарні кризи спостерігаються в деяких регіонах Африки. Так, у Сомалі, Ліберії та Руанді політико-етнічні конфлікти набули всеохоплюючої форми, у тому

числі спричинили масові стрімкі потоки вимушених мігрантів до інших країн (до 3 млн. осіб). Не обходять гуманітарні кризи й інші регіони планети. З метою вирішення названої проблеми міжнародна співдружність під егідою ООН здійснює гуманітарну інтервенцію як один із засобів правого й силового захисту прав людини і ліквідації загрози міжнародному миру та безпеці.

Гуманітарні силові операції ООН як новий елемент системи міжнародного захисту прав людини й нації за допомогою використання збройної сили – важливий засіб боротьби з міжнародними гуманітарними кризами. Проте механізм ООН здатен діяти ефективно в боротьбі проти широкомасштабних гуманітарних криз лише за того випадку, коли стратегічні інтереси постійних членів Ради Безпеки ООН не суперечать один одному (під час подій у Косові в 1999 р. НАТО застосувало війська без рішення Ради Безпеки ООН).

До сказаного додамо, що права націй і людини, їх розуміння на терені СНД будуть не повністю зрозумілі без урахування проблеми біженців та переміщених осіб. Збройні конфлікти у Вірменії, Азербайджані, Таджикистані, Російській Федерації; міжнаціональна напруга в Киргизії; політична нестабільність у кавказькому регіоні, Молдові тощо; відсутність захисту прав людини як каталізатора міграції; економічні, соціально-психологічні чи інші чинники зумовлюють масові потоки біженців і переміщених осіб. Репатріаційні настрої особливо сильні серед росіян і українців у неслов'янських республіках.

Війна між Вірменією та Азербайджаном призвела до переміщення сотень тисяч людей. У 1992 р. вибухнув конфлікт на Північному Кавказі, і сотні тисяч інгушів були виселені з Північної Осетії. Ускладнення відносин у Грузії між центром, з одного боку, і Абхазією та Південною Осетією – з іншого – змусило покинути свої домівки понад 300 тис. людей. Серйозні наслідки для всього регіону має громадянська війна в Таджикистані, сотні тисяч біженців втекли до Афганістану, Казахстану, Киргизії та інших країн СНД. Проблеми виникли і в Узбекистані, де мешкає 980 тис. таджиків та 250

тис. казахів. *Біженці*, тобто люди, які змушені втікати з нових незалежних держав, складають досить значну категорію населення СНД.

Друга складова процесу переміщення населення – так зване *постімперське переселення*, повернення мільйонів людей (добровільно чи примусово) на свою батьківщину, що спричиняє загострення соціальної напруги, пов'язаної з відтоком висококваліфікованих фахівців. У деяких регіонах Центральної Азії проблема відтоку такої категорії населення настільки загострилася, що урядами цих держав вживаються офіційні заходи, спрямовані на запобігання «втечі умів», особливо слов'янського населення. Триває еміграція з Росії, особливо на захід, а в той же час у цій країні потреба в робочій силі не зменшується. Так звані іноземні робітники з країн близького закордону (СНД) не завжди зустрічають доброзичливе ставлення в країні «старшого брата» з огляду на сепаратизм колишніх республік і розпад СРСР.

Ускладнення в додержанні прав людини й нації на пострадянському просторі пов'язано також із широкомасштабним та неконтрольованим переміщенням населення. На тлі політичної нестабільності, політичної та культурної нетерпимості, економічного хаосу та міжнаціональних конфліктів на просторах СНД відбувається найбільший з часів Другої світової війни рух біженців та мігрантів. Переміщення населення виснажує обмежені ресурси нових незалежних держав, які не готові до такого розвитку подій, загрожують підризу їхніх зусиль у сфері політичних та економічних трансформацій.

Де ж сьогодні починається і де закінчується відповідальність за розв'язання цих проблем? Держави під назвою СРСР, відповідальної за насильницьке переселення і встановлення карального режиму, більше немає, однак проблеми репатріації, інтеграції, компенсації та певної політичної реабілітації все ще не розв'язані. Питання масового від'їзду росіян із Центральної Азії, Закавказзя та Балтії зачіпають делікатні, але суттєві проблеми громадянства, національності та мови, які тісно пов'язані з діяльністю міжурядових структур СНД. Остання має розглядати ці питання

реалістично, адекватно оцінюючи їх гостроту та потенційну загрозу дестабілізації та людських страждань. Більше того, з урахуванням відмінностей та взаємопов'язаності регіонів, величезної території СНД слід орієнтуватися не на випадкові, а на добре продумані всеохоплюючі підходи. Зараз уся пострадянська структура потенційно нестабільна, просякнута конфліктами та негараздами. Затримування та врегулювання вимушених переміщень населення залежить від самих країн СНД, від напрямку їхнього розвитку та політики в зовнішньому світі, від їх політичних зобов'язань. Зрештою, потенційні конфлікти здатні затьмарити суперечності, що існують. Необхідно терміново визнати наявність проблем, викликів і превентивних та коректних заходів для стабілізації ситуації, стримування чи регулювання міграційних процесів. Вихід із ситуації деякі імперські кола Росії вбачають у відновленні імміграції в кордонах 1917 р., підігриваючи нестабільність у колишніх радянських республіках.

У зв'язку з цим варто не лише запозичити досвід країн західної демократії, де зростає роль наддержавних інституцій у захисті прав людини й національних свобод. У. Бек вказує на три моделі взаємовпливу націй-одержав і міжнародних інституцій: 1) модель реально політична, у якій права індивідів реалізуються на підставі правових норм держави; 2) інтернаціоналістська модель, у котрій держава продовжує відігравати провідну роль у захисті прав людини, але активно взаємодіє з міжнародними інституціями, вплив яких зростає; 3) космополітична модель, яка включає наднаціональні легітимні транснаціональні інституції (Європарламент, Європейський Суд тощо). Національні держави передають частину своїх владних повноважень і суверенітету цим інституціям [2: 163-168]. Країни СНД мають сказати своє позитивне слово на захист потерпілих від конфліктів та посилити увагу до їх запобігання.

Отже, аналіз тенденцій розвитку етнонаціональних процесів як у світі, так і в Україні, ситуацій, що виникають внаслідок міжетнічної взаємодії та деяких аспектів етнополітики дають підстави для висновку про те, що в

Україні формуються передумови для втілення в життя концепції багатоетнічного, багатокультурного розвитку, що є важливим інструментом запобігання виникненню міжетнічних конфліктів та їх врегулювання. Є можливості для подолання як крайньоправих національно-патріотичних настанов щодо етнічної нетерпимості, так і тенденцій до штучної інтенсифікації етнічного фактору з боку лідерів етнічних рухів, прагнення до певної відокремленості, а почасти сепаратизму, а також спроб протиставлення інтересів етнічних груп.

Контрольні запитання

1. Етнічна строкатість сучасного світу як можливий потенціал етноконфліктів.
2. Розкрийте суб'єктно-об'єктні відносини учасників етноконфлікту.
3. Укажіть на зміст і форми, на які поділяються етноконфлікти.
4. У чому сутність «дуги нестабільності» в Україні?
5. Роль міжнародної спільноти в запобіганні та вирішенні конфліктів.
6. Які можливі заходи, необхідні для попередження етноконфліктів?
7. Розкрийте механізм прояву етноконфліктів і вкажіть можливі шляхи їх вирішення.